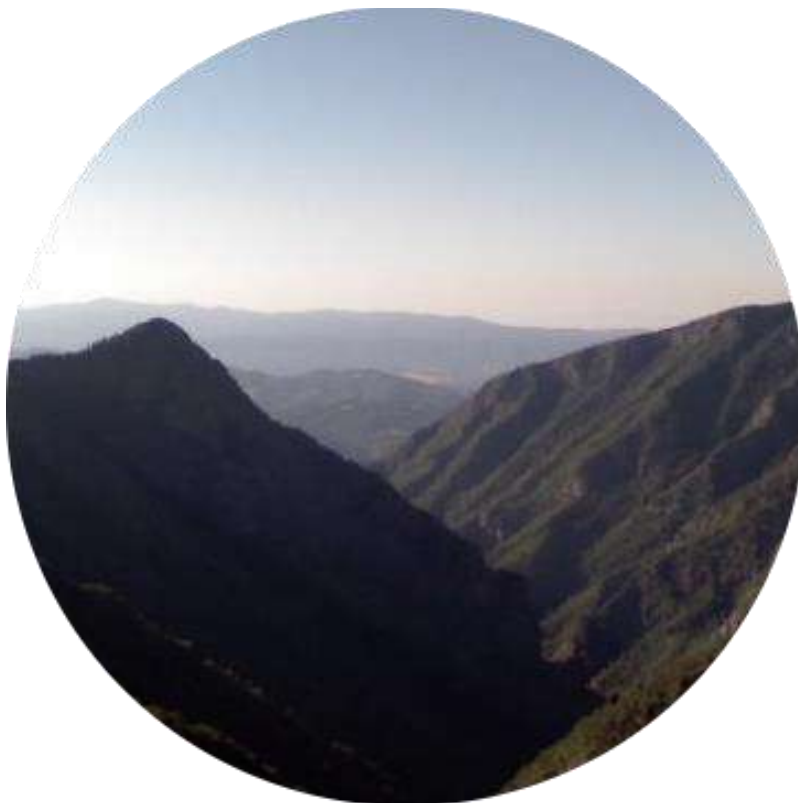

ЗАГЛЪХНАЛО ЕХО

Снимка: Надежда Стоянова

Оформление: Надежда Стоянова

КЪМ КРИТИЧЕСКОТО ЧЕТЕНЕ НА ДАКОСЛОВЕНСКИТЕ ТЕКСТОВЕ

От Д. Матов¹

ON THE CRITICAL READING OF DACO-SLOVENIAN TEXTS

By D. Matov

Важните за историята на нашия език тъй наричани „дакословенски“ текстове, датирани от 1830 г.², издаде Миклошич на 1856 г. в съчинението си „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ (Езикът на българите от Седмоградско), напечатано в Denkschriften der kais. Akad. der Wissenschaften in Wien VII (стр. 105 – 146), и за жалост, от него време не се допадна вече на знаменития славист още веднъж да подложи тие текстове на подробен анализ, та да ни съобщи по-подирешното си мнение върху някои места, останали в това издание необяснени или непочетени. А такива места, при сичко че тълкуванията и разчлененията бяха изпълнени с голяма критическа вещина, имаше в това издание твърде много, защото преписвачът е бил, както се вижда, чужденец, неизучил добре седмоградския славянски диалект. Няколко ценни, по-оскъдни допълнителни бележки към туй издание ще се намерят за нас у Миклошича във II том на неговата Slavische Bibliothek (стр. 140 – 141), в III том на Vergl. Grammatik (стр. 201), в Altslovenische Formenlehre in Paradigmen (стр. XXV) и Geschichte der Lantbezeichnung im Bulgarischen (отд. отпечатък от Denkschriften XXXIV, стр. 32). В последното си съчинение Миклошич издаде още един дакословенски паметник, написан преди 1803 г.³, по-малък нежели оня от 1830 г., но сѐ еднакво интересен за нас. И двата паметника са от религиозно съдържание, имат много паралелни места, а понякъде и досущ еднакви

¹ Димитър Матов е български езиковед, етнограф, фолклорист от втората половина на XIX в. Основните му интереси са свързани с изучаването на българския, балканския, славянския фолклор и езикови паметници. Настоящият текст е публикуван в Научния отдел на Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (Издава Министерството на народното просвещение), Кн. VI (1891 г.), София: Държавна печатница, стр. 226-238. Текста подбра и адаптира Симеон Стефанов.

² По това време е направен преписът, но преводът е много по-стар, защото тогава езикът беше вече измрял: има повече от един век, откак дакийските славяни, известни напоследък под името българи, са се порумънчили и помаджарили и преди 100 години рядко някой стар човек е разбирал нещо славянски. Тие текстове се намират във Виенската придворна библиотека.

³ Пази се в библиотеката на Будапещенския университет.

изречения. Разбира се, четенето на такива неща се проясни добре. Освен туй, в това съчинение Миклошич за последен път (1883 г.) заговори за названието, с което треба да се кръстят тие паметници, и се задоволи само да допрати читателите си до Paradigmen XXV, дето, мислеше той, доста яко е обосновано мнението му, че на тие паметници най-прилича да се казват не *български*, както и той сам ги бе нарекъл изнайнапред (1856 г.), съгласно с предговора на една от ръкописите, нъй *дакословенски*. Не мисля да се впускам тука да издирвам дали Миклошич щеше да остане на това си мнение, ако му паднеше случай да се изкаже върху тоя въпрос след излизането на свят на статии като „Старото склонение в днешните български наречия“ (от Л. Милетич в Сборника за нар. ум. и пр. II), *De la phonologie bulgare. Dialecte macédonien* (от Ъ. Сирку в *Macédoine au point de vue etc. par Ofěicoff*) и др. Не е чудно и да останеше, но възможно е и да се върнеше към първното си, изказано в 1856 г., мнение и пак да отъждествеше езика на дакийските словени, които доста отколе са носели името *българи*, с оня български език, дето се говори и се е говорил в сегашните български краища. В тоя случай той требаше или да заличи дакийското наречие в класификацията на югословенските наречия до дохождането на сърбохърватите, или пак да рече, че то ни е остало съвсем неизвестно, както и другото предложено от него наречие – панонскословенското: нашите предметни паметници смяташе той еднички наследници на дакословенското наречие, които ни упътват към дирята му. А до изменение теорията за панонизма на кириловския превод това може би и не щеше да докара. Както и да е, няма съмнение, че ако Миклошич, на чиято проникателност ние дългуваме за изяснението на толкова тъмни места из дакословенските паметници, се бе заловил още веднъж да ги анализира, то броят на такива тъмни места щеше да се намали. На 1856 г. за българския език се знаеше твърде малко, а за текстовете от 1803 г. пръв път обади на учения свят Кочубинский на 1874 г. Аз не мисля с това да реша въпроса за племенната принадлежност на дакийските словени, но накланям се към мнението, че езикът им повече си прилича с новобългарския⁴, а следователно новобългарският по своята морфология и по словарния си избор⁵ стои по-близко до старословенския, отколко що мислеше Миклошич.

⁴ Мисълта, че езикът на дакословенските текстове е същ български, се изказва съвсем решително в любопитния член на Л. Милетича: „Д-р Франц Миклошич и пр.“, стр. 103 – 104 (отд. отпеч. от Сборника за нар. ум. и пр. V).

⁵ В дакословенските текстове намираме думи, които днес в бълг. говори или са се изгубили, или поне нямат вече тия по-стари значения. Такива са: *oβlitka* I, XVIII, *pagubeno* XLI (*пагоубъно*), *poele* XXIII (accusare), Szegi – **нѣ**: *sega*, но **вѣ**сегда, *βtrasi* XXXIII = рус. *сторожитьъ*, *zde* XXXVII **сѣ**де, *drug* другар, *mi ubog* сиромаш, *use* – **оу**же и др.

Дакословенските текстове ни допълват донейде празнините, които се усещат при историческото изучение на новобългарския език, а от друга страна, те сами се тълкуват с помощта на новобългарските наречия, които при по-нататъшното преследване на тая цел трябва и за това да се земат повече в съображение, че румънските и маджарските елементи, колкото ги има в тие текстове, като че са изчерпани от издателя. И наистина, щом оставим настрана чуждите елементи и изравним изоставеното и непоследователностите в правописанието, тези текстове ни правят впечатление на един източен български диалект, останал на една по-стара стъпен на развитието, отколкото сички наши диалекти, както съвременни нам, така и известни от по-старички народни паметници, като що е напр. Люблянският ръкопис. Кочубинский пристая към посетнешното мнение Миклошичово, казвайки, че фонетиката на дакословенския език е по-стара в някои отношения даже и от старословенската и затова той трябва да се смята за много далек от българския. Именно в дакословенските текстове имало било *an*, *on* вм. *ж*, сетне *ju* вм. *i* (*jute* – **имм**): Кочубинский, Отчет о пут. и пр. в „Записки импер. новор.“. (Уп. XX, 126 – 130). Но в тия отношения дакословенският не надминава никак старословенския. Наистина, *ж* предполага по-старо $VC^{(N)}$ ⁶, но това нещо не пречи никак отсетне от носовия елемент на *ж* да се развие пак един *n* или *m*, т. е. чрез втория процес езикът да се върне към по-предишното си положение. Подновление на старото се случва доста често в езиковия мир. Както е известно, носовите съгласни в македонските *ън*, *ъм*, *ен*, *ем* се смятат не за прави остатъци от *n*, *m* на загубените в историческо време групи от формулата $VC^{(N)}$, които непокътнати да са преминали към нас, нъй за по-нататъшни развития от носовите елементи на *ж* и *л*. В македонските групи вторият елемент е същ съгласен и за тях, както и за някои полски говори, изражението „назализъм“, с което характеризираме явлението в старословенското звукословие, не е дотам на мястото. Също няма нужда да се разправя, че и *ju* може да се развие от *i* и пак именно таквоя явление имаме в източно-българските говори. Впрочем, родопските говори, които едвам сега станаха малко-много известни и които се отнасят донякъде към източната, а донякъде към западната група говори, не падат по-долу от дакословенския език по старината на склонението си.

Тук аз ще се опитам да разясня в дакословенските текстове от 1830 год. някои думи, означени от Миклошича като тъмни, а за някои да предложа нов способ за четене, дето не се съгласувам с предложения. Аз докосвам само една част от мъчните места на

⁶ Гласен (*a* или *o*) + *n* или *m*.

паметника. Обстоятелно критическо подновение на текстовете ще бъде възможно само с оние немски текстове в ръка, от които несъмнено са те преведени. Мене тоя път не ми поигра честта да издебна тие оригинали. Прочее, моята цел е да се покаже, че и новобългарските наречия могат много да помогнат на оногова, който се залови за желаното критическо разяснение с помощта на оригиналите. Научавам се, че подобна работа е подготвил отколе и се кани да издаде професорът на Пражкия университет г. Хатала, комуто можем да заблазим още, задето той притежава и други дакословенски текстове, изнамерени от г. Амлахер и предадени нему от г. Пич, погл. *Pič und Amlacher, Die dackischen Slaven und Csergeder Bulgaren, Prag 1888*, стр. 1. Дано настоящите сполучливи или несполучливи мои досещения подбудят уважаемия професор да издаде час по-скоро на свят както собствените си любопитни за нас критически бележки, така и важните новонайдени текстове. Въпросът за звуковата стойност на буквите, т. е. за изговора, не ща да докосвам тука. Засега набелязвам току това, че мнението на Миклошича за изговора (гл. фонетическия преглед на паметника, а особено транскрипцията на гл. II в *Denkschr. VII*, 108) ми е не в сичко убедително. Само някои от бележките ми към II глава ще се отнасят към тоя въпрос.

Чрез () означавам изпуснатите в паметника ни букви, чрез [] означавам излишните букви, чрез С. – текстовете от 1803 г. (*Cantilenae bulgaricae* и т. н.), чрез М. – Миклошич, чрез римски цифри – номерите на главите от паметниците, напр.: чрез IX означавам глава IX от текстовете от 1830 г.; чрез С. III – глава III от *Cantilenae*. При *Ev.* привождам няколко данни от винговското наречие от книгата на Robert Kauk i Leopold Kossilkov *Evangje–Güte za Sâte nedêli. Timišvár. 1876*. Подир ч.: (чети) ще следва предложеното от мене четене. „Дакословенското“ наречие ще си позволя да наричам и седмоградско. Члена в примерите от паметниците пиша отделен от името с чертица, защото намерих за нужно тук да се придържам до изданието на Миклошича.

I.

1. В думата *deßentaf* требало би, според приетото от М. правило, членът да се отдели с чертица: *deßen-taf*. Могло би да се отвори въпросът дали се е произнасяло двойно *t* или само просто. Това обаче не е твърде важно. Колкото за утвърдението на *t* (*taf* вм. *t'af* = стсл. тѣхъ), а също и на много други съгласни, за които е забележено у М., сравнете винговските *vъrvál* Lautbez. 36 *našto tija tvârde sa se uplašili* *Ev.* 5 – те са се нещо твърде (много) уплашили и пр. Забележително е, че *тѣхъ* вм. обикновеното *тѣ* се среща у нас особено често при числителните имена: *зѣми си пет-тѣхъ пари*.

2. *Fto glenda greši-tte basten-tem na dedi-te dorno tretti i csetvarti niam; tienß, fto manne na umraßivant; apa toniß, kotrie ßam aße drag, i darsent mui-te poroncsenie, i miluvam dorno hiledesti niam.*

Може би и М. е предполагал, че *dorno* (вм. *dorna*) е съставено от *dor* (= новобългар. *дори, дор*) + *na*, а при сѐ това го е написал заловено. В С. III той пише добре *dor + na*, но в С. I сѐ още *torno*. При това треба да кажа, че ми се вижда за невъзможно, щото второто *o* в *dorno* да не е погрешка (вм. *a*), та *no* да бъде такъва частица, каквато имаме напр. в родопското *кайно* или в сръбското *кано*. *Tienß* е дат. мн. ч., в зависимост от *glenda*. Подир *Tienß fto manne na umraßivant* в ръкописа стои: *die beschirme ich* (тях закрилям аз), което М. намерил за приблизителен превод. Но тука глосата не е на място, каквото нещо не е рядкост за нашия ръкопис. Мисля, че в *manne na* треба вм. второто *na* да четем *ta*. По тоя начин получаваме наред две тождествени местоименни форми: една двусложна и една едносложна (енклитическа) – явление не само обикновено в съвременната българ. реч, но не рядко и в дакословенската: *manne ta ßi deal, manne ta ie ßlobodil* С. VII и др., гл. още бел. 2 и 22. И тъй, гореизписаното място четем по следния начин: *fto glenda greši-tte basten-tem na dedite dor na tretti i csetvarti niam, – tienß, fto manne ta umraßivant; apa ... dor na hiledesti niam*. Това четене се напълно съгласува и с текста на Изход XX, 5 – 6, откъдето несъмнено е земено туй място.

3. *Cse nas-to dobrostorenie nihe ißpalna zarant nas-te greši.*

Вм. *nas-to* М. чете *sz nas-to* (*s naß-to*), а *ißpalna* приема за инфинитив. Не виждам обаче от какво би могъл да зависи този инфинитив, защото в тези текстове той не се употребява за изразение на заповед или длъжност. Не е ли по-добре да не притуряме никак предлога *sz*, а вм. *ißpalna* да четем *ißpalname*? По тоя начин получаваме следния смисъл: *cse* (= българ. *че*) *nas-to dobrostorenie nihe* (= българ. *ние*) *ißpalna(me) zarant nas-te greši*.

II.

4. *Ni e deal zarant Christusa nas-te Goßpodina* (в транскрипцията на стр. 118: *naßa-tъ*).

В С. IV няма това изразение. Там четем само: *f togova ßventa szina, nasse goßpodina* – също тъй, както и в разгледваната тука глава, няколко реда по-долу. Ако *t* в *nas-te* не е погрешка вм. *s*, то *te* ще да е член *ta* (надали четен като *tъ*), пред който е отпаднало *a*, предшествано от *ш*. Такива случаи намираме много в дакийските текстове и правилността на тяхното написание се потвърждава от сегашните българ. говори: срв. напр. винговските *vašte glavi Ev. I, vašta skupština* и пр.

5. *Viacuito* могло е да звучи *ve'akuito* или пък *v'akuito*, но по никой начин не *vékovito*, както го транскрибува М. В нашите текстове второто *v* в тази дума не е запазено ни веднъж (тъй и в С. IV четем *viacuito*), а освен това и преминаването на *o* на *u* показва непосредственото негово съседство с *i*: не сяко неударено *o* в слог пред ударението минава тука на *u*, поне доколкото ни позволява да правим заключение начинът на писанието в лежащите пред нас текстове; напр. от мест. *togov*, *togova* и пр. ни веднъж няма да прочетем *tugov* и пр.

6. *Go rastegnua* ще да се е изговаряло *go rastegnъa*, а не – *go rastegnъhъ*, и в С. IV четем *go rastegnua*.

7. *ßven ßum* е по-добре, въз основа на също такъва форма в С. IV и на подобна в С. VIII, да го четем *sventcum*, отколкото *svęcim*⁷. Доколкото мога да проникна, М. схваща *-im* в предполагащото си *svęcim* не като неударено *-em*, но и като *-im* в *slugim*, *greßim* и пр. Окончанието *-im*, в думи като *greßim*, дошло тука под влиянието на сложните (местоименни) прилагателни форми, или пак на формите от местоимението и, не изключва възможността, редом с него, да са се запазили в някои думи и по-старите *em*, *om*. Прочее, *um* в *svenßum* схващам аз като замяна на неударено *om*, а туй последното – като затвърждение на *em*.

III.

8. *Trupni gorestanantie* треба да се чете *trupno gorestanantie*, а не, както предполага М., *trupim gorestanantie*. Окончанието на прилагателните имена женски род ед. ч. (*a*) се заменява твърде често с окончанието на мъжки род, ед. ч.: *Zarant dussofni i trupofni nevolia* III (треба да забележим, че нашите текстове не употребяват редовно род. пад. след предлог, а пак *trupni* и *trupofni* не са идентични по значението си), *ott ßakvo dußovni i trupovni nevolia* С. V, *preß kotra ni ßi ottvoril tvoia nebentzki volia* IX и пр. *Trupni* ще да е вм. *trupno*, защото, от друга страна, и окончанието на ср. род, ед. ч. се отблъсква от онова на ж. р. ед. ч., така напр. *graßna lißto* С. XI (грешно людство).

9. *Da bande volia kaiß faf nebe da-n-i zema; nas liab katadesni*. *Kaiß* състои от *ka* или *kai*, което означава *как* (*kai* се среща твърде често в нашите текстове и може да се сравни с *tai* = новобългар. *тъй*) и от указателната частица *si*, *zi*. Вм. *da-n-i* нашият преписвач ще да е намерил в оригинала си *da na*, което е могло да стои вм. *dai-na* или *tai-na* = новобългар. *тъй на*, но той се е завлекъл подир думите *da ni* (вм. *dai ni*), които са

⁷ Както се вижда от казаното в увода ми, по-съгласно със състоянието на езика би било да се предположи *Svencim*.

могли да стоят след *katadesni*, и оттука погрешката. За написанието *ani* в м. *aini* срв. следните случаи: *da ni tvoia milla* XIII; *kraniot* IV, VI, XIII в. *krainiot*; *slusa ni* IX в. *slusai ni*; *pomaga ni* в м. *pomagai ni*; така и във винговския говор: *ni-dèti* Ев. 5 = *не деите*. Конфузията на преписвача ни обяснява и изоставянето на думите *da ni*. Освен това, то си има и други причини: *nas liab* е преведено чрез *unser Brod* (нашият хляб), *katadesni* – чрез *gieb uns heute* (дай ни днес) и тогава *dai ni* му се показало на преписвача за излишно повторение на *desni*. И тъй, в оригинала това място ще да е гласяло така някак: *da bande tvoia volia kaiß faf nebe dai na* (в краен случай *tai na*) *zema, nas liab katadesni da ni*. В С. I четем: *da bonde toi volye toi faf nebe biteni ßemi; nas liab katadesni dei go*. В Аделунговия *Mithridates*⁸ четем: *toi zeme*.

10. *Dan ißovanie ißpitenie*. Тука преписвачът е допуснал слияние, предполагам: *da n(i) ißovanie*. Относително *da ni* в м. *dai ni* гледай бележка 9. В С. I четем *dei ni ßova ißpetinyi*.

V.

11. *Taika napißant ßventi Evangeliste*.

М. предлага четенето: *taika nam bißantuvant* и пр., но не би ли било по-просто да се чете: *taika nam pißant* и пр.? В ръкописа си личи, че изпърво е написано *p*, а сетне заличено и върху него стои *b*. Срв. още бел. 14.

12. *Vearvam, oti Christus ßaß togovo rodenie ni e proveßelil*

М. чете *vearva* и с това треба и ние да се съгласим, но не и с обяснението му на *oti* чрез *ot* и *de*. Няма съмнение *oti* е правилно написано и се обяснява чрез гръцкото *ὅτι*, разпространено из сичките български говори със значения: *че*, *защото* и *защо*. Във винговския говор е *otu*: *i to za vu naprávat, otu ne puznavat niti bâštáta, ni mene* Ев. 75. В

⁸ То е сборник с образци от различни езици, в това число и дакобългарски (дакословенски). Тая книга вече рядко се намира, при сичко, че е препечатана в Берлин на 1809 г., и тъй като освен това обемът на дакословенската част е малък, не е излишно да я извадим и тука. Заемам я от една друга книга, именно от *Siebenbürgische Quartalschrift. Hermannstade 1793*, стр. 120, дето тя по същите гореизложени съображения била е препечатана от първото издание. Тука тя носи заглавие: *Proben aus der Muttersprache der Einwohner in Reussdorf und Hermannstädter Stuhls*. Ето текста на „Отче Наш“ с изпуснати места и с неправилно разделение на думите, както си е: *Nas Basta toshi fam nibe toi poszimte toi szinte Jume, toi zeme nas liab kete desne deigoboze nasti graeze toprastine nastize greszeni deinszcva isz peteni, szlobodil otza, koszli tseszo hore, iszile i putaerae idine i viag viekuit. Amen*. Ето и няколко фрази:

Dobre jutre – добро утро!

Kakoszi szpal – как си спал?

Dobre szen szpal – добре съм спал.

Dati Kakoszi szpal – та (в нем. превод – denn) ти как си спал?

Sztoszi senel noi pogj – що си сънувал тази нощ?

Da Bog zdrave – дай, Боже, здраве.

Plati Bog – Бог да ти заплати.

Dobre vaetszer – добър вечер.

дакослов. паметници намираме гърцизми, ако и малко; такива са още: *lipka, har, szpolavame, hore, kata* в съединенията: *katadesni, katadem*. Казаното тук се отнася и към *otti* в С. IX.

13. *Zamete, iedete Binſi, ka ieſt moi-t trup, kotri zarant vaſ ſa dava.*

М. схваща *Binſi* като *синца* и го произвежда от **вѣсь**, не само на 1856 год., но и по-сетне в *Lau tbez.* стр. 30: „Anhang über sincъ“. Предлагам четенето: *zamete, iedete, Binſika ieſt moi-t trup* и пр. Според това *Binſika* ще значи *това-на-ка* и ще се произвежда от **съ** с прибавление на частиците *си (зи)* и *ка*. Така го изискува и текстът на Евангелието гл. Матей XXXVI, 26 и Марка XIV, 20. В ръкописа между *Binſi* и *ka* стои немска интерпретация, съвсем не на място, и по това се е повел М., като турил запетая след *Binſi* и е земал *ka* за съюз. Самичък М. чете паралелното място в С. VI тъй: *zamete, iedete, Binſika ieſt toi-t trup* и пр. и превозда *faf ſienſika cseſ* XXII чрез *hac hora* (в този час). Срв. още бел. 27.

14. *Tonſi mu ſama bosa-ta vecsera na zagubenie i na prapodenie dussa*

М. разглобява *tonſi* на *ton* и *ſi* и последното смята за мест. *си* в смисъл на *свой*. Не е ли *ſi* таквази частица, както в бълг. *този*? Срв. още бел. 22.

IX.

15. *pazi ni na nas-te pantista, f nasa kasta, f naso-t dvor, f nase pole, idanste i otidanste i ſluvanste i tumuvanste.*

Последните две причастни форми са останали необяснени в изданието от 1856 г., а във *Vergl. Gramm.* III 201 М. предполага, че *ſluvanste* е стсл. ***ПОСЪЛОУЖШТЕ** (с това се сравнява срб. *пословати operari работа*), а *tumuvanste* – стсл. ***ТЪМЪНОУЖШТЕ** (*in carcere degentes*, срв. срб. *тамновати in vinculis esse*). Мене ми се чини, че ако тука речта е за злочести случаи, за усилено душевно състояние, то по-добре е вм. *ſluvanste* да се чете *ſ(a)luvanste*, т. е. *žaluvanšte*, а *tumuvanste* да се произвежда от стсл. **ТОМИТИ СЛ**. Ако ли не, можем да четем *sl(ug)uvanste* и *dumuvanste*, т. е. *служуващем* и *домуващем* – като работим било за друго, било за себе си. Преминаването на неударено *о* на *и, du* вм. *do*, не е, наистина, за седмоградското наречие, но не ни и учудва, при това тука може да е оно обусловено и от *и* на идещия слог (*tu*). Мъчно е да си обясним защо преписвачът е сбъркал, та е написал *t* вм. *d* в таква общопозната дума, каквато треба да бъде за него *dumuvanste*, но изобщо взаимното замещение на *t* и *d*, *p* и *b* не е рядко нещо за разгледваните текстове: *torno* наред с по-честото *dorno*, *drombenie-to* вм. *trombenie-to*, *bogani* вм. *rogani* и пр. Още М. е забележил тая особеност на паметника, та вм. *napiſant* V предлага да се чете *nam biſantuvant*, гл. още бел. 11 и 15.

16. *Prepodnale mu њa rantze ie szartze*

М. сравнява *prepodnale* със стсл. **прѣпадѣ**. Не е ли по-сгодно да се чете *prebodnale*? Що се отnosi до взаимното замeнение на звучните и отзвучните съгласни, гл. преднята бел. 14, а тъй също и 11.

XIV.

17. *Csui aste umira trup, ie dussa mi њbira.*

М. разбира това място тъй: чуй, ако умре трупът, душата (той) ще прибере. От паралелното място в С. VIII, 3: *kui asta umira, trup i dussa toi њbira*, дето *asta* го схващам като *a(s) sta* (*аз щѣ*), и даденото изражение съм готов да обърна тъй: *C(z)ui* (= новобълг. *коги, куги*) *a(s) sta umira trup, ie dusa mi њbira*. – кога аз умра, трупа и душата ми (той) събира. Във второто зависимо предложение *sta*, както и в много македонски говори, се явява като твърде нова частица, от гледна точка на източно-българските сегашни говори.

18. *Nosztа nas nie precriva r.: nosz-ta* и пр.19. *kui greњi ma straњent, ott њe ne ma њepnan.*

Тук *њepnant* ще да е от същото произходство, каквото и новобълг. *сепнувам се, сепнах се*, само че е употребено без *се* в действително значение, тъй щото вижда ми се да означа *изплашвам се*, а не – *наказвам*. *Ott њe* ще да означава *съвсем*. Така схващам *ott њe* и в следното място: *Moieme li napalni deњentaf* (ч.: *deњen-taf* гл. бел. 1) *prontsenie-њ natso* (ч.: *nas-to* М.) *dobrostorenie ? Ne moieme ott њe, cse nas-to dobrostorenie nihe iњpalna* (гл. по-горе, бел. 3) *zarant naste greњi, faf kotri њme prigineni i rodeni, zarant tui bog ... ieh pustil togova њventa szina ... L.* Не дотам ми се вижда сгодно да чета *ott њene*, т. е. *от съня*, при сичко, че омекотението на окончанието в *сънѣ* се среща в много български говори.

20. *Ste de Christus iњ Bethlem*

R.: *ste do* и пр., XXXVI: *ste do*. Тази форма се употребява в ист. бълг. говори твърде много: *до щѣ* и *щѣ до*.

XIX.

21. *Da ne bande, rodina, њit њme stella zagina.*

Според М. *rodina* означа *nativitas* (роднинство, рода), но туй изражение в разчленяваните ни текстове се предава винаги чрез *rodenie*. Мисля, че *rodina* е погрешно записано вм. *rodila*. Сложната глаголна форма *da ne bande rodila* стои, както и във винговския говор и в сръбския език, вм. сегашното източнобългарско *да не беше родила, да не (би) била родила*.

И тъй, чета: *da ne bande, rodila* и към това подразбирам за подлог думата *devitza* от предното предложение (*falleno ie deten-to, sto neњka њa rodi off priczista devitza na*

nase veŕelie, da ne bande и пр.), а нататък – или *ŕi-t ŕme stelle zadina*, или пак, съгласно с М.: *ŕif* – и едното, и другото значи: *всички сме щели да загинем*. Колкото за първата половина на конструкцията (*da ne bande rodila*), ето още примери за нашите текстове: *da ne bande sztanal gore, ŕveto-t ie stal(,) bi zaginal XXV* (гл. бел. 26), *use (уже), aŕ (аште) vearvame mnje numai f nego, togiŕ ni darsi nebentztio-t basta zarant togovo (togova; М.) draga szina attui (tamquam sicuti М.) da bandeme napalnile bosite pronczenie I*. Във втория пример: *ni darsi ... attui da bandeme napalnile* значи: *ни държи като да бяхме изпълнили; darsi* със значение *смятам, държа* срещаме и в IX гл.: *dars ni tvoii-te verni bosi slugii* – дръж ни за твои верни слуги. А ето и примери на досущ еднакво употребяване на разгледваната описана глаголна форма в сръбския език: *да ме буди змија опазила, била би ме она уморила* (нар. пес.) – да ме беше забелязала змията, и пр. Това съвпадение между дакосл. и сръбския език може да е и случайно: други такива намираме не дотам често: зв. пад. *bogo XII*, наред с *bog XXII*. Във винговското наречие, дето сърбизмите не са вече случайни, въпреки очекванието, не връхлетях въз такъво употребение на формата *da ne bande rodila*, каквото имаме в седмоградските текстове. Ето как се изразават там такива предложения: *da bi si ti tuka bil, moja bráta ni bi umrêl*. Ев. 37. *da bi si ti tuka bil, moja brát ni bi umrêl* 38. Самата граматическа форма *da ne bande rodila* не е чужда и на новобъл. говори, но тука тя има друга синтактична употреба: във втората част на предложението *иди виж гърнето, да не бъде възвряло* се изказва очакването, че в бъдеще, кога отидеш да видиш, може би водата в гърнето ще бъде възвряла. Достатъчно съвпадение с тази употреба съзирам и във винговския говор: *nidête ubázde nikumu tuj videnji, durcat čelećsčia sin ni badi uskrâsnal ud mârťvite 28, baštami za vu dade* (ще ви даде), *áku něštu bâditi u mujetu ime zámolili 73, ondzi, koji vêrva u mene, áku báš i bâdi umrêl, za žuveji* (ще живее) 37.

XX.

22. *Csiŕta devitza sig ie glendal*. М. чете *si* вм. *sig*, и с това трябва да се съгласим. Но надали *si* е местоименна форма, а по-скоро приемам, че то е II л., ед. ч. от спомагателния глагол *sam* – бълг. *съм*. Тогава *ie* го смятам не за глаголна форма, пак от *sam*, а за местоименна форма, турена в един падеж с *devitza* (ср. бел. 28 и 2) заради една и съща синтактически служба: *csiŕta devitza si gie glendal* = бълг. *чистата девица си я гледал*. В С. XI: *csiŕta davitza ŕi glendal*. Срв. бел. 14.

XXII.

23. *Tti da ie bande szin*. Съгласявайки се с изправката на М.: *titi da ie bandes szin* (ти да ѝ бъдеш син), смятам за неизлишно да забележа, че *s* в *bande* е поради това недописано, че нататък върви дума, която захваща със същата буква. Срв. бел. 25.

XXIII – XXIV.

24. Към думата *klotz*, която срещаме в изразенията: *ni de ni oštavi* (недей ни оставя), *ott bitt clots go ſmaha* (присмяха му се) и *ſi biha klotz, bihent klotz* (бият се клоцот), и която М., както що трябва и ние да му пристанем тука, разбира в значение на *присмех*, *поругане*, намираме у него следната бележка: „че туй изразение означава *присмиване*, то е ясно, но отде се е взело то *klotz*, не зная: поне относително глагола сравни румънското: **жмий ват жок** (*ludibrio habeo*), **ватжокур** (*ludibrium*), **ватжокуреск** (*illudere*) и пр.“ Същият глагол (*бия*) в такива изразения се употребява и в бълг. език: *на подбѝшега, шѣга се бѝям сѝ него* (велешки говор), *шегобиец* и пр. От самото *клоц* намираме *клѝца* същ. име, ж. р. – ритня на четвероного или човек, *клѝцам* – (вел. говор), *клѝцот* (врачански говор) – *ludibrium*: *на клоцот го земат*. Срв. новогръцкото *κλωτσιά δίνω* – блъсвам с крак, прибодвам в нар. пес.: *κλωτσιά δίνει της πόρτας του και του παραθύρου του*, сръб. *клоцати, шклоцати, шклоца*.

XXV.

25. *Shenien-tem (sh чети като ж) reku angiele-te*.

Надали *reku* е III л., мн. ч. от наст. изяв., както е разбирал туй място М. Наистина, имаме и други случаи, дето *t* е отпаднало в тази форма: *czuien XXXV, sza nadeem XXXII*, но не е лесно да се разбере защо е тука *и* заради **ж**. *Reku* ще да е нам. *reku*^a: също такава форма имаме и в по-горе разгледаната *rastegnua* (бел. 6), а тука не е дописано *a*, поради това, че и идещата дума се захваща също с *a*, срв. бел. 23.

26. *Da ne bande sztanal gore, ſveto-t ie stal, bi zaginal*.

Мъчно е да се съгласи човек с М., та *stal* да смята за причастие от **стати**. В седмоградските текстове, както и в бълг. говори, за тази служба намираме само *станал*, *станъл*. Чета *stal* като *št'al* = бълг. *щял* (*шт* се изразява твърде често в седмоградските текстове чрез *st*, не само пред меки съгласни, като напр. в *ste*, но и пред твърди: *stvo, sto* – *што*) и изразението *ie stal bi zaginal*, образувано от *bi ie zaginal* (срв. бел. 28) с притурка на *stal*, турям срещу бълг. *щял* (*e*) ⁹*да* *загине*, което предполага по-предишно *щял* (*e*) *би загина* (*щял* е би да *загине*, с предполагащото си *щял бил загина*, не са сгодни

⁹ Да при глагол, зависим от друг глагол, не употребяват дакослов. текстове; или поне – съвсем рядко. Към изключителните случаи отнасям: *ne noie da sivi* (= да живее) XIII.

за тука), и получавам четенето: *du ne bande sztanal gore, bveto-t ie stal, bi zaginal* – ако да не беше (да не би бил) възкръснал (*sztanal gore*), светът цял би да загине. Само частицата *bi* се попада във винговския говор понякога при *za* (= *ще*) така своеобразно, както и в дадения случай в дакослов. паметник. За пример вземам първата част на следния период: (*tam za nameriti idna magariica ... duvedete ja vaz mene*). *Aku nékuj za bi kazal néštu, ubadéte mi* и пр. Ev. 42.

XXXI.

27. *Zantui* (= затуй) *ideme i tebe Boga i ti platsem* (= плачем) *naša* (наша) *nevolya vaß de ott ßif* (=всички) *ßme paraßenie*.

Съгласявам се напълно с периода на последните думи в ръкописа: *weil wir stehen verlassen gar* (защото ний стоим съвсем напуснати) и сравнявам думата *paraßenie* с бълг. *парясан*.

XXXII.

28. *Bog ne zabi tri-lle ligie ßventi, kotri Nabukadneßar faj ogani farli*.

ч.: *kotri Nabukadneßar faj ogan i farli*: приемам *i* за лично местоиме = бълг. *ги, хи, и* – второ допълнение, еднакво с *kotri* (ср. бел. 2 и 22). Наистина, и в XLI четем *ogaini*, но и там крайното *i* се е явило по погрешка поради следующето *i*, именно: *paßi ni ott rasmiritza ... ott voda i ogaini i pagubeno vreme*, а при това второто *i* е написано чрез редкия знак за този звук – э. Малко ми се вярва, че *ogaini* ще да бъде обща падежна форма по склонението *i*, па и не ще намерим у М. изрично указание за това. Същото и за друго едно предложение, че *i* след *n* означава мекостта му, т. е., че *ni = n'*.

29. *Sza sto, ... moie szartze, ßa busuluvas ßaß Bienßika ßveat* превожда М.: защо, мое сърце, се огорчаваш със *сичкия* свят? Мисля, че трябва да се превожда: ... с този свят. За *ßienßika* гл. бел. 13.

XXXIII.

30. *Barsi biste zaginele* ч.: *barsi biste zaginele* (бърже бисте загинали). Формата *biste zaginele* си е съвсем правилна не само за бълг. говори, но и за седмоградския: като съставна част тя влиза в *ie stal bi zaginal* (гл. бел. 26). Срещу стел. **бисте падали** би стояло в седмоградското наречие *biste*, както мислел М.

XXXIV.

31. Не можем ли вместо необяснимата дума *bodin* в изражението *czerkvi-te otprocsivant cse gie* (че е) *bodin nehariot gant* (лошата мисъл), да четем *budin* (= *buden*)? От една страна се туря тука набожността на миряните, тишината на заглъхналите черкви,

а от друга – възбудените зли помисли. *О* вм. ударено *и* по погрешка (?) се среща в същата глава в *domant* вм. *dumant*.

32. *Zlantzto-to* (слънцето) *ѡa potemnuva i videlo-to go ѡkriva, ne ste da prevgiva prige tolikoѡ greѡi ... Naѡentz i svedi* (М.: месец и звезди) *banuvant i magnantini pregivant*.

С помощта на маджарския и румънския език М. обяснява *banivant* в смисъл на *жалеят*, а *magnantini* – *наскърбени*; само *prevgiva* и *pregivant* е оставил под въпрос. В тези две, според мене, тождествени думи – и М. самичък ги доближава – второто написание ми се вижда по-правилно. Както става често в дакословенските текстове, така и тука, *g* играе ролята на *j* или пък служи току-тъй – за средство да отдели две гласни, които правят два слога: срв. *ѡa ie pregiel* II (*ѡa* = бълг. *се, са*) = *sa ie prijel*. *Preiva* можем да изкарваме от **прѣ** и **ид** – от последното е отпаднало *ѡ*, както и в бълг. *отивам*, и да го превеждаме или чрез *излиза*, или чрез *преминава*. В последния случай няма нужда да предлагаме *о* вм. *е*, т. е. *proiva*, тъй като предлогът *пре* в такъва също роля срещаме и в бълг. *превървяха* = *извървяха*. В *prige*, което М. също оставил необяснено, *g* ще да е турено без сякоя нужда по навика да се отделят така две гласни, образуващи два слога, при сичко, че тука имаме не два, а само един слог: в оригинала могло е да стои *prie*, което трябвало да се чете като *pri: ie* вм. *i* намираме доста често в седмоградските текстове.

Велес, 6 септември 1891 год.